

<https://doi.org/10.15407/eip2023.02.066>

УДК 336.228.32

JEL: H21, H26, H71, H55, K34

Алла Соколовська¹

СТАВКИ БЮДЖЕТОУТВОРЮЮЧИХ ПОДАТКІВ В УКРАЇНІ: ЧИ ДОЦІЛЬНЕ РАДИКАЛЬНЕ ЗНИЖЕННЯ?

В умовах повномасштабної війни Росії проти України набула поширення ідея проведення в нашій країні радикальної податкової реформи, яка би передбачала встановлення ставок податку на прибуток, ПДФО і ПДВ на однаковому рівні – 10%, що згодом трансформувалася в ідею "антикорупційної" податкової реформи. Зниження ставок основних податків, на думку прихильників реформи, забезпечить детінізацію економіки, знищить підстави для корупції і на цій основі зумовить зростання податкових надходжень якщо не в перший рік реформи, то, принаймні, у найближчій перспективі.

Оптимістичні прогнози щодо фіскальних наслідків радикального зниження ставок основних податків в Україні ґрунтуються на спрощених уявленнях про вплив величини податкових ставок на масштаби тіньової економіки та податкові надходження. Метою статті є спростувати ці уявлення, на основі використання результатів теоретичних та емпіричних досліджень розкривши неоднозначний характер зв'язку величини податкових ставок із розмірами тіньової економіки та податковими надходженнями.

Здійснено порівняльний аналіз ставок ПДВ, ПДФО, податку на прибуток і соціальних внесків в Україні та країнах ЄС, що дало змогу встановити, що жодна з країн ЄС не запровадила низькі ставки на всі основні податки та соціальні внески, не знизила ставку ПДВ до рівня мінімальних вимог ЄС (15%), не відмовилася від фінансування пенсійних виплат за рахунок соціальних внесків, розподіляючи їх тягар між роботодавцями і працівниками. Проаналізовано вплив величини податкових ставок, податкового навантаження та інших факторів на рівень тіньової економіки та встановлено, чому зниження ставок податків не є гарантією зменшення масштабів неофіційної діяльності. Обґрунтовано відсутність безпосереднього зв'язку між величиною податкових ставок та корупцією. На основі аналізу арифметичного та економічного ефектів зниження податкових ставок визначено його неоднозначний вплив на податкові

¹ Соколовська, Алла Михайлівна – доктор економічних наук, професор, завідувачка відділенням НДФІ ДННУ "Академія фінансового управління" (вул. Олеся Гончара, 46/48, Київ, 01054), ORCID: 0000-0002-1022-8215, e-mail: sokolovska_alla@ukr.net

надходження. Здійснено порівняльний аналіз фіскальної ефективності податків, ставки яких пропонується знизити, і податків-компенсаторів та обґрунтовано неможливість компенсації бюджетних втрат шляхом їх підвищення. Зроблено висновок про високі фіскальні ризики радикального зниження ставок бюджетоутворюючих податків загалом та неможливість такого їх зниження під час війни.

Ключові слова: податкова реформа; податкові ставки; соціальні внески, тіньова економіка; ефекти зниження податкових ставок

Шляхи реформування податкової системи України, що обговорюються впродовж 2022–2023 рр., не є новими; основні ідеї цієї податкової реформи – запровадження замість податку на прибуток підприємств податку на виведений капітал, об'єднання податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) та єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ) – активно дискутувалися ще з 2017–2018 рр. Проте в умовах повномасштабної війни, розв'язаної РФ проти України, коли зріс попит на пошуки простих рішень для складних проблем, вони перемістилися у популярське русло, результатом чого стала ініціатива "10–10–10", що означала встановлення ставок податку на прибуток, ПДФО і ПДВ в Україні на однаковому рівні – 10%. Згодом ця ідея трансформувалася в ідею реалізації у нашій країні "антикорупційної" податкової реформи, що, однак, означала не відмову її авторів від радикального зниження податкових ставок, а зміщення акцентів з їх конкретного рівня, який, за словами ідеологів реформи, ще буде уточнюватися за наслідками переговорів з Європейською Комісією та МВФ, на питання боротьби зі схемами ухилення від оподаткування та корупцією у податкових органах [1]. Насправді деталі цієї боротьби, як і деталі давно назрілої інституційної реформи податкової служби (цілі, заходи, необхідні кроки, очікувані результати), яка могла би реально вплинути на ставлення платників до виконання своїх податкових зобов'язань, досі не оприлюднені, тоді як ідея суттєвого зниження податкових ставок ("бажано до 10%", проте автори реформи не виключають можливість їх встановлення і на вищому рівні [1]) продовжує перебувати у центрі дискусій.

Основними аргументами на користь радикального зниження ставок основних податків в Україні автори реформи вважають їх високий рівень, що спонукає бізнес ухилятися від оподаткування, наслідком чого є невідповідність між законодавчо встановленими та "реальними" ставками. Вирішити цю проблему можна за допомогою "антикорупційної" податкової реформи, що має знищити схеми з ухилення від оподаткування та мінімізації податкових зобов'язань, а також корупцію у податкових органах [2]. Її реальним наслідком має стати новий суспільний договір з бізнесом, суть якого полягає в тому, що держава узгоджує податкову систему із економічними реаліями, а бізнес зобов'язується сплачувати податки повністю, що зумовить збільшення податкових надходжень. Як стверджує А. Длігач, голова Ради Коаліції бізнес-спільнот за модернізацію України, згідно з розрахунками, за

найгіршим сценарієм у перші роки реформи можливе недоотримання 4–5 млрд дол. США доходів держбюджету. Проте найбільш імовірним сценарієм є їх зростання вже з першого року [3].

Аналіз досліджень і постановка проблеми. Оптимістичні прогнози щодо фіскальних наслідків радикального зниження ставок основних податків в Україні ґрунтуються на спрощених уявленнях про вплив величини податкових ставок на масштаби тіньової економіки та податкові надходження. Спростувати ці уявлення, розкривши на основі використання результатів теоретичних та емпіричних досліджень неоднозначний характер зв'язку зазначених явищ, є **метою** цієї статті.

Аналізу факторів, що впливають на рівень тіньової економіки, присвячено чимало наукових публікацій. У багатьох із них не залишаються поза увагою податки – їх види (прямі та непрямі), величина податкових ставок, адміністративний тягар, податкове навантаження. В одних дослідженнях робиться висновок про пряму залежність розміру неофіційної економіки від податкового навантаження [4]. В інших стверджується, що така залежність простежується в одних країнах і відсутня в інших [5]. У низці досліджень ідеться про відсутність обґрунтованих доказів оберненого зв'язку між величиною податкових ставок і масштабами тіньової економіки, проте робиться застереження про неправомірність очікувань обов'язкового зростання податкових надходжень і зниження рівня тінізації внаслідок підвищення податкових ставок і навпаки – обов'язкового зменшення розміру тіньової економіки через зниження податкових ставок [6–8].

Характер зв'язку між податковими ставками і податковими надходженнями вперше емпірично визначив А. Лаффер у 1974 р., встановивши, що збільшення ставки податку на доходи спочатку викликає зростання надходжень, у певний момент досягаючи піку (точки максимізації надходжень), а потім їх падіння. Зазначену залежність прихильники зниження податкових ставок використовують, як правило, для обґрунтування його позитивного впливу на податкові надходження, не враховуючи при цьому, що такий ефект матиме місце лише в тому разі, якщо йдеться про зниження податкових ставок, що перевищують рівень ставки, за якої податкові надходження максимізуються, тобто про податкові ставки в "заборонному діапазоні" кривої Лаффера. Отже, щоб спрогнозувати очікувані ефекти зниження податкових ставок, необхідно встановити точку максимізації надходжень, розуміючи при цьому, що вона є різною для різних країн і податків та змінюється з часом, як і форма кривої Лаффера. Характерно, що сам А. Лаффер аналізував наслідки зниження максимальної ставки податку на доходи фізичних осіб, ініційованого президентом США Джоном Ф. Кеннеді, з 91 до 70%, а згодом Р. Рейганом – з 70 до 50%, тобто йшлося про зниження податкової ставки, що перебувала у "заборонному діапазоні" [9].

Роботу Лаффера продовжили інші дослідники, які застосували його модель для інших країн або для окремих податків. Так, А. Бріл та К. Хассет встановили статистичні докази кривої Лаффера для корпоративного податку, а також виявили факт зниження з часом точки максимізації надходжень цього податку з 34% до близько 26% та зміну форми кривої Лаффера, що стала

Ставки бюджетоутворюючих податків в Україні...

більш крутою [10]. Л. Кавано та Дж. Слемрод оцінили зв'язок між змінами ставки податку на прибуток корпорацій та надходженнями податку, беручи до уваги зміни бази оподаткування [11]. М. Карас змоделивав зв'язок між ставкою податку на доходи фізичних осіб і доходом, який він генерує, а також визначив податкову ставку, яка би максимізувала цей дохід у Чеській Республіці (33,14%), та встановив, що фактична ставка податку з 1994 р. по 2010 р. була нижчою за ставку максимізації доходу, при цьому історична ставка податку найбільше наближалася до теоретичного оптимуму в 2007 р. (розрив 0,19 в.п.) і найбільше відхилялася від нього у 1995 р. (розрив у 5,76 в.п.) [12]. Криві Лаффера для оподаткування доходів від праці та капіталу кількісно охарактеризовані для США, ЄС-14 та окремих європейських країн М. Трабандтом та Г. Улігом. За результатами дослідження вчені встановили, що США можуть збільшити податкові надходження на 30% за рахунок підвищення податків на працю та на 6% за рахунок підвищення податків на доходи від капіталу. Для економіки ЄС-14 ці показники визначено на рівні 8 та 1% [13].

Результати дослідження. Досягнення поставленої мети зумовило необхідність здійснити критичний аналіз аргументів "за" радикальне зниження ставок основних податків, наведених прихильниками такого зниження, яке ми будемо проводити, надаючи відповіді на такі питання:

- чи дійсно ставки основних податків в Україні є високими?
- чим зумовлена відмінність між законодавчо встановленими та "реальними" ставками основних податків та чи притаманна така відмінність лише Україні?
- чи слугує радикальне зниження ставок основних податків запорукою подолання тінізації економіки та корупції?
- якими будуть фіскальні наслідки радикального зниження ставок основних податків?

Для відповіді на перше запитання порівнюємо ставки основних податків в Україні та країнах ЄС (табл. 1).

Таблиця 1

Ставки основних податків та соціальних внесків у країнах ЄС та в Україні у 2022 р.

Країна	Ставки основних податків			Ставки соціальних внесків		
	ПДФО*	Податок на прибуток	ПДВ	Роботодавці	наймані працівники	сукупна ставка
Бельгія	53,1	25,0	21	35,00	13,07	48,07
Болгарія	10,0	10,0	20	19,62	13,78	33,40
Чехія	23,0	19,0	21	33,80	11,00	44,80
Данія	55,9	22,0	25	0,00	0,00	00,00
Німеччина	47,5	29,8	19	22,54	14,12	36,66
Естонія	20,0	20,0	20	33,80	3,60	37,40
Ірландія	40,0	12,5	23	11,05	4,00	15,05
Греція	54,0	22,0	24	22,54	14,12	36,66
Іспанія	45	25,0	21	29,90	6,35	36,25
Франція	51,5	25,8	21	45,00	23,00	68,00
Хорватія	35,4	18,0	25	16,50	20,00	36,50

Італія	47,1	27,8	22	30,00	10,00	40,00
Республіка Кіпр	35,0	12,5	19	8,30	8,30	16,60
Латвія	31,0	20,0	21	23,59	10,50	34,09
Литва	32,0	15,0	21	1,77	19,50	21,27
Люксембург	45,8	24,9	17	15,45	12,45	27,90
Угорщина	15,0	10,8	27	13,00	18,50	31,50
Республіка Мальта	35,0	35,0	18	10,00	10,00	20,00
Нідерланди	49,5	25,8	21	23,59	27,65	51,24
Австрія	50,0	25,0	20	21,23	18,12	39,35
Польща	32,0	19,0	23	22,14	13,71	35,85
Португалія	53,0	31,5	23	23,75	11,00	34,75
Румунія	10,0	16,0	19	2,25	35,00	37,25
Словенія	50,0	19,0	22	16,10	22,10	38,20
Словаччина	25,0	21,0	20	35,20	13,40	48,60
Фінляндія	51,3	20,0	24	20,00	10,89	30,89
Швеція	52,2	20,6	25	31,42	7,00	38,42
Україна	18,0 (+1,5**)	18,0	20	22,0	0,00	22,00

* Найвищі законодавчо встановлені ставки включно з додатковими зборами.

** Ставка військового збору.

Джерело: складено за даними [14–16].

Як свідчить табл., є лише одна країна ЄС – Румунія, в якій ставки всіх трьох основних податків є нижчими, ніж в Україні. Ще три країни встановили нижчі ставки для двох податків: податку на доходи фізичних осіб і податку на прибуток підприємств (Болгарія та Угорщина), а також податку на прибуток і ПДВ (Республіка Кіпр). У Ірландії та Литві нижча ставка податку на прибуток, а у Німеччині – ПДВ.

Сукупна ставка соціальних внесків встановлена на нижчому за Україну рівні у чотирьох країнах ЄС – в Ірландії, Республіці Кіпр, Республіці Мальта та в Литві. При цьому в усіх цих країнах низькі ставки соціальних внесків поєднуються з порівняно високими граничними ставками ПДФО, через що низька імпліцитна ставка податків на працю з усіх цих країн має місце лише в Республіці Мальта (вона є найнижчою в ЄС) – 23,55%, тоді як в решті країн вона є значно вищою: у Литві – 29,46%; Республіці Кіпр – 31,04%, Ірландії – 32% [17]. В Україні в 2021 р., за нашими розрахунками, вона становила 31,3%.

Характерно, що на відміну від України, у всіх країнах ЄС соціальні внески сплачують не лише роботодавці, а й працівники, а в таких країнах, як Хорватія, Литва, Нідерланди, Угорщина, Румунія та Словенія, ставки таких внесків є вищими, ніж для роботодавців.

Оцінюючи загалом рівень ставок основних податків і соціальних внесків у країнах ЄС, варто акцентувати увагу на тому, що жодна з них не встановила низькі ставки на всі основні податки та соціальні внески. Болгарія, запровадивши десятивідсоткову ставку податків на доходи

фізичних осіб (2008 р.) і прибуток підприємств (2007 р.), справляє ПДВ за незмінною стандартною ставкою 20%, а також підвищила ставку соціальних внесків для роботодавців із 15,9% у 2008 р. до 19,02% у 2018 р. та 19,62% у 2022 р. Ірландія, впродовж 2000–2003 рр. поетапно знизивши ставку податку на прибуток з 24 до 12,5% і маючи найнижчу в ЄС сукупну ставку соціальних внесків, використовує прогресивний ПДФО із граничною ставкою 40%, а в 2012 р. підвищила стандартну ставку ПДВ з 21 до 23%. Угорщина, знизивши впродовж 2012–2016 рр. ставку ПДФО з 20,3 до 15%, а в 2017 р. – ставку податку на прибуток підприємств – з 20,6 до 10,8%, у 2012 р. підвищила ставку ПДВ з 25 до 27%. Різновекторні зміни відбувалися в податковій системі Республіки Кіпр. Якщо в 2003 р. ставку податку на прибуток знижено з 28 до 10%, а найвищу ставку ПДФО – з 40 до 30%, то в 2013 р. відбувся зворотний процес їх підвищення, відповідно до 12,5 і 35%. Крім того, впродовж 2012–2014 рр. поетапно – з 15 до 19% – підвищено ставку ПДВ. Лише Румунія провела радикальні податкові перетворення, що охопили всі основні податки та соціальні внески. Зокрема, в 2005 р. ставку податку на прибуток підприємств знижено з 25 до 16%; у тому ж році замість ПДФО з прогресивною шкалою, що справлявся за граничною ставкою 40%, запроваджено пропорційний податок на доходи зі ставкою 16%; упродовж 2015–2017 рр. поетапно знижено ставку ПДВ з 24 до 19%. Крім того, впродовж 2010–2020 рр. з 45,70 до 37,25% зменшилася сукупна ставка соціальних внесків. Утім, якщо в 2010–2017 рр. зниження навантаження зі сплати внесків забезпечувалося за рахунок зменшення їх ставки для роботодавців за незмінного її рівня для найманих працівників, то головною особливістю реформи 2018 р. був перерозподіл навантаження між роботодавцями і працівниками. Зокрема, якщо ставка соціальних внесків для роботодавців зменшилася з 23,45 до 2,25%, то для найманих працівників вона збільшилася з 16,50 до 35,00% [18, с. 31]. Підвищення навантаження соціальних внесків на найманих працівників частково компенсувалося зниженням із січня 2018 р. ставки ПДФО – з 16 до 10% та суттєвим підвищенням розміру мінімальної зарплати.

Отже, окремі країни ЄС, що набули членства у Співтоваристві пізніше та мають нижчий рівень розвитку, ніж його "старі" члени, з метою зміцнення своїх конкурентних позицій встановили ставки податків на доходи (фізичних осіб і підприємств (корпорацій)) на нижчому рівні, ніж в інших країнах ЄС, а також в Україні. Проте жодна з них не об'єднала ЄСВ і ПДФО та не встановила ставку ПДВ навіть на рівні мінімальних вимог ЄС (15%). Її найнижчий рівень – 17 і 18% – мають сьогодні Люксембург і Республіка Мальта відповідно. Навіть ті країни, які справляють ПДФО за найнижчою ставкою 10% (Болгарія й Румунія), мають доволі високу сукупну ставку ПДФО та соціальних внесків – відповідно 42,80 та 47,25%.

Щодо низьких ставок податку на прибуток у чотирьох країнах ЄС, то ситуація з їх використанням невдовзі має змінитися. З 23 грудня 2022 р. набула чинності Директива ЄС про забезпечення глобального мінімального рівня оподаткування для багатонаціональних груп підприємств і великих національних груп, якою передбачено впровадження в Євросоюзі правил

глобального мінімального рівня оподаткування. Це структура з двох взаємопов'язаних правил, які називають "правилами GloBE", – правило включення доходу (Income Inclusion Rule, IIR) і правило заниженого платежу / правило прибутку (Undertaxed Payment / Profit Rule, UTPR). Вони передбачають стягнення додаткового податку кожного разу, коли ефективна податкова ставка MNE у певній юрисдикції є меншою за 15%, що дозволяє вважати таку юрисдикцію низькоподатковою. Згідно з цими правилами материнська організація MNE, розташована в державі-члені, зобов'язана застосовувати IIR до своєї частки податку на прибуток, що відноситься до будь-якої компанії групи, що оподатковується низьким податком, незалежно від того, чи перебуває ця компанія в межах ЄС, чи поза ними [19]. Ця Директива повинна застосовуватися лише до суб'єктів господарювання, розташованих у Союзі, які є членами груп MNE або великих вітчизняних груп, що досягають річного порогу щонайменше 750 000 000 євро консолідованого доходу. Директива зобов'язує країни-члени до 31 грудня 2023 р. привести своє національне законодавство у відповідність до нових правил. Це означає, що задля запобігання оподаткування додатковим податком суб'єктів господарювання, які є членами груп MNE або великих вітчизняних груп, що відповідають вимогам до річного порогу консолідованого доходу, країни-члени зі ставкою податку на прибуток, нижчою за 15%, будуть змушені підвищити її до рівня, не нижчого за встановлений глобальний мінімальний рівень оподаткування.

Отже, надалі за ставкою 10% у країнах ЄС зможуть оподатковуватися лише доходи фізичних осіб. Ані для податку на прибуток, ані для ПДВ вона застосовуватися не може. Враховуючи зазначене, чи реалістичними є сподівання авторів реформи податкової системи в Україні домовитися з Європейською Комісією про застосування ставок податків, нижчих за мінімальні, встановлені директивами ЄС, попри прагнення України стати членом Співтовариства? На нашу думку, ці сподівання навряд чи справдяться, зважаючи на те, що встановлення мінімального рівня ставок має на меті обмеження податкової конкуренції суб'єктів господарювання та вирівнювання умов для ведення бізнесу у Співтоваристві. Крім того, мінімальні ставки податків є обов'язковими, а не факультативними нормами директив ЄС, тобто елементами *acquis communautaire* – надбання Співтовариства як такого, що не може бути предметом переговорів при вступі до ЄС. Це означає, що держави, які прагнуть стати членами ЄС, мають прийняти *acquis* або відмовитися від своїх намірів. Це не означає, що під час різних хвиль розширення ЄС країни-кандидати не могли домовлятися про відтермінування прийняття тих чи інших елементів *acquis*, проте *acquis* ніколи не пристосовувалося до вимог кандидатів [20, с. 16].

Відповідаючи на друге запитання щодо відмінностей між законодавчо встановленими та "реальними" ставками основних податків, передусім варто уточнити термінологію. У цьому зв'язку зазначимо, що в науковій літературі йдеться не про "реальні", а про "ефективні" ставки податків, які завжди відрізняються від законодавчо встановлених. І причиною їх відмінностей є не лише практика ухилення від сплати податків та уникнення їх сплати, а й

податкові пільги (витрати). Обидві причини існують у будь-якій країні, різними є лише масштаби податкового розриву – різниці між податками, що мають бути сплачені за законодавчо встановленими ставками, і тими платежами, які фактично надійшли до бюджету: він є меншим за нижчого рівня тінізації економіки та величини податкових витрат. Проте немає жодної країни, де тіньова економіка була би подолана повністю, як немає й жодної податкової системи, позбавленої податкових пільг. Більше того, обіцянки "скасувати всі податкові пільги" мають суто популістський характер, не враховуючи того факту, що серед пільг з непрямих податків у країнах ЄС є такі, що мають обов'язковий для запровадження всіма державами-членами характер. Цей факт має враховувати країна, яка прагне набути членства в ЄС.

Наступне питання, відповідь на яке важливо з'ясувати, стосується взаємозв'язку між величиною податкових ставок і тіньовою економікою та корупцією.

Численні дослідження, проведені вченими різних країн, допомогли встановити, що рівень навантаження податків та соціальних внесків є хоча й важливим, проте не єдиним фактором, що впливають на рівень тіньової економіки. Існує низка інших генеруючих факторів, які призводять до її зростання: якість державних інститутів і державних послуг, регуляторне навантаження, податкова мораль, розвиток офіційної економіки, масштаби самозайнятості [21], рівень безробіття, довготривале зниження громадянської лояльності до державних інституцій [22], рівень корупції [23, 24], ступінь економічного розвитку [25], низька якість життя, недосконале фіскальне законодавство, агресивна податкова політика [26], ефективність влади, верховенство права [7]. Як зазначають Ф. Шнайдер та А. Асллані, "слабка інституційна якість, неефективні державні інституції, складні та обтяжливі системи оподаткування та регулювання, відсутність міцної правової системи та поширена корупція є основними детермінантами неофіційної економіки в більшості країн. Згодом ці фактори можуть призвести до зниження податкової моралі, що, у свою чергу, посилять стимули до роботи в тіньовій економіці" [27].

Вчені здійснили й кількісну оцінку впливу основних факторів на тіньову економіку в різних країнах. Результати оцінки наведено в табл. 2. Вони свідчать, що в більшості країн ЄС на тіньову економіку найбільше впливають непрямі податки і лише в окремих країнах – інші фактори: в Данії – особистий прибутковий податок, якому непрямі податки поступаються лише на 0,9 в.п.; у Греції, Італії, Португалії та Румунії – рівень самозайнятості відносно загального рівня зайнятості; у Німеччині та Словаччині – рівень безробіття. У декількох розвинених країнах – Бельгії, Фінляндії, Швеції та Великій Британії другим за рівнем впливу на тіньову економіку фактором є особистий прибутковий податок, що свідчить про суттєвий сукупний вплив у цих країнах податків загалом порівняно з іншими факторами. Зазначене означає, що податки в багатьох країнах є або основною (наприклад, у Данії та Швеції, де їх вплив на тіньову економіку становить 68,1 і 54,1%), або вагомою причиною тінізації економіки, проте не визначають її масштаби (рівень). Тобто наслідком високого рівня ставок

основних податків у таких країнах, як Данія, Бельгія, Фінляндія, Швеція, не обов'язково має бути високий рівень тіньової економіки. Навпаки, він є значно меншим, ніж у країнах з низькими податковими ставками, зокрема, в Болгарії та Румунії. У цих країнах вплив податків на розмір тіньової економіки становить 42,8 та 28,7% відповідно. Натомість більш значимими є такі фактори, як безробіття і самозайнятість у Болгарії (їх сукупний вплив становить 43,4%) та самозайнятість у Румунії (37,7%). Це, у свою чергу, дає змогу зробити висновок, згідно з яким зниження податкових ставок, навіть доволі радикальне, не є запорукою детінізації економіки, – і не в останню чергу через вплив на останню не одного, а низки факторів.

Таблиця 2

Середній відносний вплив детермінант тіньової економіки у країнах ЄС (1999–2017 рр.), %

Країна	Середній розмір тіньової економіки	Особистий прибутковий податок	Непрямі податки	Податкова мораль	Безробіття	Самозайнятість	Зростання ВВП	Свобода бізнесу
Австрія	8.8	18.5	27.4	11.6	12.1	20.5	0.8	9.1
Бельгія	20.5	19.2	20.2	19.1	16.5	17.3	0.4	7.2
Болгарія	35.6	5.1	37.7	5.7	25.9	17.5	1.9	6.2
Республіка Кіпр	28.2	4.3	35.9	9.1	11.2	29.9	0.8	8.7
Чехія	15.6	7.8	30.7	9.4	19.0	23.5	1.2	8.3
Данія	16.3	34.6	33.5	4.0	9.5	9.9	0.3	8.2
Естонія	20.7	10.0	36.0	11.7	21.8	10.4	1.8	8.3
Фінляндія	15.4	19.7	29.1	8.7	18.6	15.2	0.8	7.9
Франція	14.8	12.8	24.3	15.5	23.2	15.1	0.4	8.6
Німеччина	15.7	16.6	24.2	8.3	24.3	16.9	0.6	9.1
Греція	27.0	5.8	21.8	10.4	18.0	37.6	0.7	5.7
Угорщина	24.1	12.3	34.9	6.4	18.6	18.5	1.2	8.0
Ірландія	15.1	12.5	36.4	7.9	12.5	21.3	1.0	8.5
Італія	26.9	15.6	18.9	9.0	18.6	31.0	0.1	6.8
Латвія	21.0	8.2	32.3	13.3	23.3	14.6	1.8	6.6
Литва	25.4	9.0	28.8	17.5	19.9	17.1	1.5	6.1
Люксембург	8.6	13.2	33.4	20.0	10.4	11.9	1.2	9.8
Республіка Мальта	26.3	5.9	39.7	3.2	20.0	21.2	0.8	9.3
Нідерланди	11.8	13.6	32.5	13.0	10.4	19.7	0.8	10.0
Польща	25.4	6.1	27.8	7.8	26.1	25.7	1.3	5.3
Португалія	21.2	8.1	29.9	8.7	14.6	31.1	0.4	7.2
Румунія	33.2	4.2	24.5	14.2	13.1	37.7	1.1	5.2
Словаччина	16.5	4.8	31.7	6.4	34.9	13.7	1.5	7.1
Словенія	24.1	9.6	33.9	9.6	15.4	21.7	1.2	8.6
Швеція	16.6	23.5	30.6	8.7	15.2	13.2	0.8	8.0
Велика Британія	11.5	18.2	30.8	8.1	14.3	18.0	0.6	9.9

Джерело: [27].

Цей висновок підтверджують емпіричні дослідження, що засвідчують неоднозначні ефекти зменшення податкових ставок і податкового навантаження в контексті їх впливу на рівень тінізації економічних відносин у різних країнах. Так, С. Джонсон та ін., дослідивши зв'язок між податковими ставками і податковим навантаженням, з одного боку, і розміром неформальної економіки для 49 країн у трьох регіонах світу – Латинській Америці, ОЕСР та колишньому радянському блоці – з іншого боку, дійшли висновку, що країни з високими граничними податковими ставками, але низьким податковим тягарем насправді мають низьку частку неофіційної економіки у відсотках від ВВП. І навпаки, країни з порівняно низькими податковими ставками та високим податковим тягарем мають високий рівень неофіційної економіки. Отже, до більшої неофіційної діяльності призводить не так вищий рівень податкових ставок, як вищий податковий тягар, який визначається з урахуванням не лише граничних податкових ставок, а й способу адміністрування податків [4]. Проте зазначений зв'язок простежується не в усіх країнах. Так, А.Л. Крістеа та ін. встановили існування тісного зв'язку між податковим навантаженням і тіньовою економікою для таких країн, як Греція й Румунія, і відсутність такого зв'язку для Австрії, Польщі та Хорватії [5].

Е. Фрідмен, С. Джонсон та ін. за наслідками проведеного дослідження також не виявили доказів того, що вищі ставки прямих чи непрямих податків пов'язані з більшим обсягом неофіційної економіки. Навпаки, існують докази того, що вищі ставки прямих податків пов'язані з меншим неофіційним сектором. Зокрема, багатші країни мають як краще керовану адміністрацію та вищі податкові ставки, так і менші обсяги неофіційної економіки. Імовірно, це тому, що вищі податкові ставки можуть генерувати дохід, який забезпечує підвищення продуктивності суспільних благ, а також покращує правове середовище настільки, щоб заохочувати залишатися в офіційному секторі. Проте, застерігають дослідники, це не означає, що підвищення ставок податків у будь-якій країні обов'язково збільшить доходи та зменшить неофіційну діяльність. Багато що залежить від того, як адмініструється податкова система [6]. Так само і зниження податкових ставок, за висновком А. Хетемі та ін., не може бути ефективною політикою у боротьбі з тіньовою економікою в усіх країнах, і тому не можна застосовувати однаковий підхід стосовно всіх країн [7]. Натомість проведене авторами дослідження довело, що суттєвий вплив на розмір тіньової економіки чинять ефективність уряду та дотримання/недотримання верховенства права.

Навіть масштабні податкові реформи, за спостереженнями Ф. Шнайдера, що передбачають суттєве зниження ставок податків, можуть не зумовити значного скорочення обсягів тіньової економіки; такі реформи можуть лише стабілізувати її розміри, запобігаючи подальшому зростанню. Зазначений факт іще більше ускладнює проведення реформ, орієнтованих на різке зниження податкових ставок, оскільки їх результативність у підсумку, може виявитися невисокою [8, с. 1083].

Більш ефективним може бути поєднання зниження податкових ставок з іншими стратегіями: зменшення регуляторного та адміністративного тягаря,

підвищення фіскальної прозорості та ефективності уряду, а також покращення дотримання податкового законодавства, автоматизація процедур та просування електронних платежів. Крім того, добре розроблений набір стратегій має стосуватися стимулів щодо переходу неформальних працівників до формального сектора, особливо в країнах, які залежать від грошових переказів і де тіньова економіка забезпечує мережу соціального захисту. Крім того, політичні дії, спрямовані на заохочення створення робочих місць у приватному секторі та сприяння розвитку людського капіталу, допоможуть вивести фірми та працівників із тіні та сприятимуть більш інклюзивному зростанню [27].

Досвід радикального зниження ставки ЄСВ в Україні в 2016 р. підтверджує висновок Ф. Шнайдера про відсутність обов'язкового причинно-наслідкового зв'язку між радикальним зниженням податкових ставок і масштабами тіньової економіки, особливо в країнах з низьким рівнем економічного розвитку. За даними Державної служби статистики України, частка неформально зайнятого населення у загальній чисельності зайнятих віком 15–70 років у 2019 р. становила 20,9% порівняно з 26,2% у 2015 р., коли її рівень був найвищим, а порівняно з 2010 р. зменшилася лише на 2 в.п. [28]. Відсутністю значного впливу на зниження масштабів тіньової економіки характеризується також зниження до 10% ставок податків на доходи фізичних осіб і підприємств у 2007–2008 рр. у Болгарії. Якщо рівень тіньової економіки в цій країні в 2004–2006 рр. становив у середньому 34,6% ВВП, то в 2007–2009 рр. – 32,4% ВВП². Таким самим він був і в 2021 р., а в 2022 р. зріс до 33,1% ВВП, залишаючись найвищим в ЄС. У Румунії зниження в 2005 р. ставок податків на доходи фізичних осіб і підприємств до 16% супроводжувалося зменшенням рівня тіньової економіки з 33,1% ВВП в середньому в 2003–2004 рр. до 31,8% ВВП у 2005–2006 рр. і до 29,8% ВВП у середньому в наступні три роки.

Автори радикального зниження податкових ставок в Україні, крім сподівання на те, що воно допоможе у подоланні тіньової економіки, вважають, що такі ставки також матимуть антикорупційний ефект, називаючи податкову реформу антикорупційною. Проте ця назва, на нашу думку, є суто популістською. Вченими не встановлено прямого зв'язку між рівнем податкових ставок і корупцією. Корупція, тісно пов'язана з ухиленням від сплати податків і – відтак – із тіньовою економікою, є фактором, що може сприяти її зростанню, проте висота податкових ставок не є фактором корупції.

А.Л. Крістеа та ін., дослідивши зв'язок податкового навантаження і тіньової економіки, а також тіньової економіки та корупції, дійшли висновку, що їх зв'язок не є однозначним. Вони встановили статистично значущий, прямо пропорційний вплив корупції на тіньову економіку в таких країнах, як Словаччина, Румунія, Польща та Хорватія, та обернено пропорційний зв'язок між ними у такій розвиненій країні, як Австрія. Це свідчить про те, що зі зростанням корупції тіньова економіка зменшується. Якщо прямо

² Розраховано за даними [27].

пропорційний зв'язок означає, що в корумпованій державі, де громадянин може підкупити державного службовця, його стимули сплачувати податки є низькими, і тоді він переходить до тіньової економіки, то обернено пропорційний зв'язок свідчить про те, що високий рівень корупції не є причиною для платника податків іти в тінь, оскільки він лише спонукає його вдаватися до корупційних дій, щоб отримати економічні, фінансові, соціальні переваги, використовуючи які, він може працювати в офіційній економіці [5].

Останнє питання, що потребує відповіді в процесі обговорення радикального зниження ставок основних податків в Україні, стосується його фіскальних наслідків. На думку авторів реформи, таке зниження стимулюватиме підприємницьку діяльність і виведення економіки з тіні й відтак – зростання податкових надходжень, якщо не в перші 1–2 роки, то, принаймні, в найближчому майбутньому.

Цей висновок проте враховує лише економічний ефект зниження податкових ставок. Між тим, як стверджував А. Лаффер, основна ідея взаємозв'язку між податковими ставками та податковими надходженнями полягає в тому, що існує компроміс між двома впливами на податкові надходження – арифметичним ефектом, згідно з яким зниження податкових ставок призводить до зменшення податкових надходжень, а підвищення ставок – навпаки – до їх зростання, та економічним ефектом, тобто ефектом зміни податкової бази, який діє як через стимули до зменшення розміру тіньової економіки, так і через стимули до збільшення зайнятості та виробництва. Проте, оскільки арифметичний ефект завжди діє в напрямі, протилежному економічному ефекту, їх загальний вплив на податкові надходження виявляється не таким очевидним.

У результаті, як зазначав вчений, крива Лаффера сама по собі не засвідчує те, чи призведе зниження податків до підвищення, а чи зумовить зменшення податкових надходжень. Реакція останніх на зміну податкової ставки залежатиме: від чинної податкової системи; періоду часу, який розглядається; легкості переходу до тіньової діяльності; рівня податкових ставок, які вже діють; поширеності податкових лазівок у законодавстві та бухгалтерії. Економічний ефект зниження податкової ставки переважатиме арифметичний, що проявлятиметься у зростанні податкових надходжень, у тому разі, якщо існуюча податкова ставка є надто високою, тобто перебуває в "заборонному діапазоні" [9]. Цю думку розвинули Е. Фрідмен, С. Джонсон та ін., стверджуючи, що не високі податкові ставки, а слабкі інституції підривають здатність уряду збирати податкові надходження [6].

Неоднозначний вплив зниження ставок ПДФО і податку на прибуток на податкові надходження можна простежити за наслідками найбільш радикальних податкових реформ, що відбувалися в окремих країнах ЄС у 2000–2010 рр.

Зокрема, у Болгарії поетапне зниження максимальної ставки ПДФО із 40 до 24%, за збереження прогресивної шкали оподаткування доходів, супроводжувалося чітко вираженою тенденцією до зменшення частки податку у ВВП упродовж 2000–2006 рр. із 4,0 до 2,5%. При цьому перше значне (на 9 в.п.) зниження ставки податку на цьому часовому інтервалі в 2002 р. призвело до

зменшення його частки у ВВП з 3,5% до 3,2%, тоді як наступне зниження (на 5 в.п.) у 2005 р. – із 3,2% у середньому за три роки, впродовж яких податок справлявся за однаковою максимальною ставкою 29%, до 2,7% у середньому за три роки, коли податок справлявся за нижчою максимальною ставкою 24% (табл. 3).

Наслідком радикальної реформи податку, що супроводжувалася не лише одномоментним зниженням його ставки до 10%, тобто на 14 в.п., а й переходом від прогресивної до пропорційної шкали оподаткування, що відбувся в 2008 р., стало підвищення його частки у ВВП з 2,7% у середньому в 2005–2007 рр. до 2,8% не лише в перший рік реформи, а й загалом у перші три роки від моменту її проведення.

У Румунії перехід від прогресивного ПДФО з максимальною ставкою 40% до пропорційного податку зі ставкою 16% супроводжувався зменшенням частки податку у ВВП з 3,04% у середньому за п'ять років, що передували реформі, до 2,3% у перший рік реформи та її поступовим зростанням упродовж наступних років. Відтак за перші п'ять років після зниження ставки податку він у середньому забезпечував податкові надходження лише на 0,08 в.п. нижчі, порівняно з попередніми п'ятьма роками, тобто майже досяг дореформеного рівня.

Таблиця 3

Динаміка ставок ПДФО та його частки у ВВП у Болгарії та Румунії в 2000–2010 рр., %

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Болгарія											
Ставка	40,0	38,0	29,0	29,0	29,0	24,0	24,0	24,0	10,0	10,0	10,0
Частка у ВВП	4,0	3,5	3,2	3,2	3,1	2,6	2,5	3,0	2,8	2,8	2,8
Румунія											
Ставка	40,0	40,0	40,0	40,0	40,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0
Частка у ВВП	3,5	3,3	2,7	2,8	2,9	2,3	2,8	3,2	3,2	3,3	3,2

Джерело: складено за даними [29, 30].

Найбільш радикальні реформи податку на прибуток підприємств у 2000–2010 рр. відбулися в таких країнах ЄС, як Болгарія, Румунія, Республіка Кіпр та Ірландія.

У Болгарії в 2000–2005 рр. ставка податку майже щорічно знижувалася на 4,5 в.п., загалом зменшившись з 32,5 до 15%, тобто на 17,5 в.п. При цьому, якщо за наслідками її зниження в 2001 р. спостерігалось зростання частки податку у ВВП на 1,1 в.п., то наступне поетапне зниження ставки податку з 23,5 до 15% у 2002–2005 рр. супроводжувалося зменшенням його частки у ВВП з 3 до 1,8%. Натомість наслідком зниження ставки податку в 2007 р. стало підвищення його частки у ВВП уже в перший рік такого зниження до найвищого на досліджуваному інтервалі рівня 4,1%,

Ставки бюджетотворюючих податків в Україні...

поступово зменшуючись в наступні три роки, найімовірніше, внаслідок погіршення економічної ситуації з кінця 2008 р. (табл. 4).

У Румунії зниження ставки податку на прибуток у 2005 р. на 9 в.п. призвело до зменшення частки податку у ВВП з 2,82% у середньому за 2000–2004 рр. до 2,7% у перший рік реформи. Загалом упродовж п'яти років після зниження середнє значення частки податку у ВВП становило 2,74%, тобто було лише на 0,08 в.п. нижчим, порівняно з попередніми п'ятьма роками.

У Республіці Кіпр зниження в 2003 р. ставки податку до 10% (на 18 в.п.) супроводжувалося зменшенням його частки у ВВП з 6,2% у середньому за 2000–2002 рр. до 4,4% у перший рік реформи і до 4,1% у середньому за три роки після реформи, тоді як у наступні три роки (2006–2008) вона збільшилася у середньому до 5,8%, проте так і не досягла дореформеного рівня.

Поетапне, впродовж 2000–2003 рр., зниження ставки податку на прибуток в Ірландії з 24% до 12,5% супроводжувалося зменшенням частки податку у ВВП в 2001–2002 рр. та її зростанням до дореформеного рівня (3,8%) у 2003 р. У наступні роки вона не була стабільною, зменшившись у 2004–2007 рр. у середньому до 3,6%, а в 2008–2010 рр. – до 2,5% ВВП.

Таблиця 4

Динаміка ставок податку на прибуток та його частки у ВВП в окремих країнах ЄС у 2000–2010 рр., %

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Болгарія											
Ставка	32,5	28,0	23,5	23,5	19,5	15,0	15,0	10,0	10,0	10,0	10,0
Частка у ВВП	2,7	3,8	3,0	2,8	2,5	1,8	2,0	4,1	3,0	2,4	1,9
Румунія											
Ставка	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0
Частка у ВВП	3,0	2,5	2,6	2,8	3,2	2,7	2,8	3,0	2,9	2,3	2,1
Республіка Кіпр											
Ставка	29,0	28,0	28,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0
Частка у ВВП	6,2	6,3	6,0	4,4	3,7	4,2	4,9	6,1	6,4	5,9	5,6
Ірландія											
Ставка	24,0	20,0	16,0	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5
Частка у ВВП	3,8	3,6	3,7	3,8	3,7	3,3	3,8	3,4	2,8	2,3	2,4

Джерело: складено за даними [29, 30].

Аналіз фіскальних наслідків найбільш радикальних реформ податків на доходи в країнах ЄС дозволяє зробити такі висновки: 1) суттєве зниження податкових ставок у більшості випадків супроводжується зменшенням фіскальної ефективності податку в перший рік реформи; 2) відновлення його фіскальної ефективності в різних країнах відбувається впродовж різного часу; 3) найкращі фіскальні ефекти спостерігаються, коли зниження ставки податку на доходи супроводжується переходом від його прогресивної до пропорційної моделі. Загалом же можна констатувати неоднозначний вплив

радикального зниження ставок податків на доходи в країнах ЄС на їх надходження до бюджетів, що ускладнює прогнозування наслідків їх реформування та вимагає урахування впливу на результати реформ інших факторів, специфічних для кожної країни.

Фіскальні наслідки зміни податкових ставок в Україні можна проаналізувати на прикладі поетапного зниження ставки податку на прибуток упродовж 2011–2014 рр., перегляду ставок ПДФО в 2011–2016 рр. і зниження ставки ЄСВ у 2016 р.

Унаслідок поетапного зниження ставки податку на прибуток впродовж чотирьох років на 7 в.п. (з 25 до 23% з 1 квітня 2011 р., до 21% з 1 січня 2012 р., до 19% з 1 січня 2013 р. і до 18% з 1 січня 2014 р.) податкове навантаження на валовий прибуток, змішаний дохід (далі ВПЗД) зменшилося з 9,31% у 2010 р. до 6,21% у 2014 р. (табл. 5). Якщо впродовж перших двох років зниження ставки податку його надходження до бюджету зростали, то в 2013 р. вони впали на 1,4%, у 2014 р. – на 26,9% (максимальне значення), а в 2015 р. – на 2,9%. Відповідно низхідною динамікою до 2016 р. характеризувалася й частка податку у ВВП. Оскільки і номінальний ВВП, і ВПЗД у ці роки продовжували зростати, однією з причин зменшення надходжень податку очевидно можна вважати кумулятивний ефект щорічного зниження ставки податку. Іншою його причиною могло бути зменшення кількості суб'єктів господарювання – платників податку – як через економічну кризу, так і через початок війни на сході країни. Зокрема, за даними Державної служби статистики України, кількість суб'єктів господарювання в Україні в 2014 р. загалом скоротилася на 13,3% порівняно з 2013 р., у т.ч. кількість великих підприємств – на 24,6%, середніх підприємств – на 13,5%. Загалом надходження податку на прибуток за 2010–2015 рр. зменшилися на 3,2%. Їх зростання почалося лише в 2016 р.; одними з його причин стало розширення податкової бази за рахунок скасування в 2014–2015 рр. низки податкових пільг, а також початок економічного зростання.

Таблиця 5

Податкове навантаження на ВПЗД та темпи зростання надходжень податку на прибуток, ВВП і ВПЗД, %

Показник	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ПП/ВПЗД	10,84	10,77	9,99	6,21	4,36	5,27	5,45	6,93
Частка податку у ВВП	4,2	4,0	3,8	2,5	2,0	2,5	2,5	3,0
Темпи росту зростання								
Надходжень податку	136,5	101,3	98,6	73,1	97,1	154,2	121,9	144,7
ВВП	120,4	108,1	104,3	108,3	125,3	120,0	125,1	119,3
ВПЗД	117,2	102,0	106,2	117,7	138,2	127,6	117,8	113,9

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України і Державної служби статистики України.

Якщо податкове навантаження на прибуток підприємств упродовж аналізованого періоду зменшувалося, то на доходи фізичних осіб зростало внаслідок реалізації таких заходів:

Ставки бюджетоутворюючих податків в Україні...

– підвищення максимальної ставки ПДФО з 15 до 17% у 2011 р. і до 20% у 2015 р. з її наступним зниженням до 18% у 2016 р. Її підвищення відбувалося спочатку в рамках переходу від пропорційного до малопрогресивного податку на доходи, а згодом – у контексті реалізації заходів щодо зростання податкової прогресії, тоді як її зниження – у рамках повернення до пропорційної системи оподаткування;

– запровадження оподаткування пенсій та довічного грошового утримання (за ставками 15% / 17% з 01.07.2014 р., 15% / 20% – з 01.01.2015 р. до 31.12.2015 р., 15% – з 01.01.2016 р., 18% з 01.07.2016 р. до січня 2018 р.);

– скасування мораторію на оподаткування доходів фізичних осіб, одержаних у формі процентів, та підвищення ставки податку на них до 15% з 2.08.2014 р., 20% – з 1.01.2015 р., 18% – з 1.01.2016 р.;

– запровадження з другої половини 2014 р. військового збору за ставкою 1,5% та значне розширення його бази з 1.01.2015 р. шляхом включення до неї всіх доходів фізичних осіб.

Таблиця 6

Податкове навантаження на оплату праці та темпи зростання надходжень ПДФО, ЄСВ і оплати праці, %

Показник	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Темпи зростання								
Надходжень ПДФО	118,0	113,1	106,0	100,7	125,0	140,2	134,0	123,8
Надходжень ЄСВ		117,8	104,5	97,0	102,5	71,0	137,2	126,1
Надходжень ПДФО+ЄСВ		116,5	104,9	98,0	109,0	93,7	135,6	125,0
Оплати праці	117,8	115,6	103,5	100,6	105,8	112,4	134,0	126,2
Податкове навантаження								
Тпдфо/оп	9,9	9,6	9,9	9,9	11,7	14,6	14,6	14,3
Тєсв/оп	24,8	25,4	25,5	24,6	23,9	15,1	15,4	15,4
Тпдфо+вз+єсв/оп	34,7	35,0	35,4	34,9	36,7	31,0	31,3	31,0

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України і Державної служби статистики України.

За наслідками проведених заходів упродовж 2011–2014 рр., незважаючи на підвищення максимальної ставки ПДФО, податкове навантаження на доходи фізичних осіб (Тпдфо/оп) не змінилося. Очевидно, це є свідченням того, що частка доходів, які оподатковувалися за максимальною ставкою, в державному секторі була незначною, а у приватному не декларувалася ні до, ні після запровадження податкових новацій. Надходження податку до зведеного бюджету зростали, проте не стільки під впливом підвищення його максимальної ставки, скільки внаслідок зростання оплати праці, темпи якого відповідали темпам зростання податкових надходжень та характеризувалися тенденцією до зниження (табл. 6).

Помітне зростання податкового навантаження через підвищення максимальної ставки ПДФО відбулося в 2015 р. Воно спричинило й суттєве зростання податкових надходжень. Проте найбільший фіскальний ефект мало повернення в 2016 р. до пропорційного податку на доходи, наслідком якого стало оподаткування доходів більшості платників за вищою, ніж раніше,

податковою ставкою, тоді як для меншості вона знизилася. Зазначене зумовило підвищення податкового навантаження на працю до максимального рівня 14,6%. Надходження податку до зведеного бюджету зростали, щоправда нижчими темпами, і в наступні два роки. Проте основною причиною їх зростання було підвищення темпів зростання оплати праці, зумовлене законодавчим підвищенням у 2017 р. мінімальної заробітної плати вдвічі, метою якого було зменшення негативного ефекту від радикального зниження ставки ЄСВ у 2016 р. для підприємців з 41% (41% – середньозважена та 36,4% – ефективна) до 22% і скасування внеску для найманих працівників, який раніше сплачувався за ставкою 3,6%. Його наслідками стало падіння надходжень внеску на 29% (до найнижчого рівня – 5,53% ВВП). І лише в 2017 р., завдяки рекордному зростанню оплати праці на 34%, його надходження підвищилися (до 6,06% ВВП). Проте частка надходжень ЄСВ у ВВП і в 2020–2021 рр. залишалася значно нижчою (відповідно 7,02 і 6,39%), ніж у дореформених 2011–2015 рр. (у середньому 11,60%).

Отже, наслідками зміни ставок податків на доходи юридичних і фізичних осіб в Україні є переважання арифметичного ефекту над економічним. Зазначене, на нашу думку, свідчить про те, що після зниження ставок податку на прибуток та ЄСВ суттєвого прориву в легалізації доходів не відбулося.

Загалом неоднозначні наслідки зниження податкових ставок для детінізації економіки і податкових надходжень, підтвержені як теоретичними, так і емпіричними дослідженнями, свідчать про великі фіскальні ризики їх радикального зниження для всіх основних податків в Україні. Адже якщо таке зниження не супроводжуватиметься розширенням податкової бази, зокрема й за рахунок детінізації економіки, матимуть місце великі втрати бюджету. Ці ризики є абсолютно неприйнятними в умовах війни, що сама по собі є сприятливим тлом для зростання тіньової діяльності, про що зазначають Ф. Шнайдер та А. Асллані, вказуючи на необхідність коригування прогнозу зміни масштабів тіньової економіки, зробленого ними в січні 2022 р., у зв'язку з початком воєнної агресії РФ проти України в лютому того ж року. Восени 2022 р., зазначають вчені, більшість країн ЄС зіткнулися зі значно вищим рівнем інфляції (близько 10,0%) і гострим дефіцитом енергії (викопної енергії, наприклад, газу). Завдяки цим подіям прогнозованого спаду тіньової економіки не відбудеться, – навпаки, вона зросте на 5–7% майже у всіх країнах ЄС [27]. В Україні її зростанню сприяють і такі фактори, як падіння виробництва і зайнятості, оскільки втрату доходів люди зазвичай намагаються компенсувати працевлаштуванням в неофіційному секторі.

Високими фіскальні ризики радикального зниження податкових ставок будуть і після закінчення війни через неможливість швидкого відновлення зруйнованої економіки, а також демографічні втрати, що, у свою чергу, звужує фіскальний простір для проведення радикальної податкової реформи.

Хоча автори податкової реформи в Україні й ігнорують зазначені ризики, вони все ж не можуть обійти питання компенсаторів можливого

Ставки бюджетоутворюючих податків в Україні...

зменшення податкових надходжень, пропонуючи на цю роль підвищення акцизів, екологічного податку та ренти на видобуток сировини. Щоб встановити, чи можуть ці податки виконати роль компенсаторів, проаналізуємо надходження від них до зведеного бюджету в довоєнному 2021 р.

Таблиця 7

Порівняння надходжень ПДФО, ПДВ та податку на прибуток з надходженнями податків-компенсаторів у 2021 р.

Надходження до зведеного бюджету	млн грн	% від податкових надходжень	% від ВВП
ПДФО	349785,5	24,06	6,41
Податок на прибуток	163844,5	11,27	3,00
ПДВ	536489,2	36,90	9,83
Усього	1050119,2	72,23	19,24
Акцизний податок	180300,3	12,40	3,30
Рентна плата за користування надрами	82231,5	5,66	1,51
Екологічний податок	5989,3	0,41	0,11
Усього	260284,8	18,47	4,92
Податкові надходження	1453804,1		26,63
ЄСВ	349039,0		6,39
ВВП	5459574		

Джерело: розраховано за даними Міністерства фінансів України та Державної служби статистики України.

Як свідчить табл. 7, надходження ПДВ, ПДФО і податку на прибуток становлять 72,23% загальної суми податкових надходжень до зведеного бюджету і 19,24% ВВП, а разом з ЄСВ останній показник сягає рівня 25,63%, тоді як податки-компенсатори, відповідно, – 18,47 і 4,92%. Більше того, їх сумарні надходження до зведеного бюджету в 2021 р. дорівнювали лише 74,57% надходжень ЄСВ, тобто є недостатніми навіть для компенсації втрати останніх, що стануть наслідком скасування внеску, якби воно відбулося в 2021 р.

Отже, немає навіть сумнівів, що запропоновані податки-компенсатори не зможуть виконати відведену їм роль, тим більше, що можливості їх підвищення є обмеженими. Оскільки з усіх податків-компенсаторів найвищу фіскальну ефективність має акцизний податок, лише суттєве підвищення його ставок могло би дати помітний фіскальний ефект. Проте їх підвищення завжди супроводжується посиленням тінізації відповідних ринків підакцизної продукції. Крім того, ставки акцизного податку на тютюнові вироби в Україні впродовж 2015–2019 рр. і так щорічно зростали на 30–40%, а з 1.01.2021 р. по 31.12.2024 рр., на виконання вимог Угоди про асоціацію України з ЄС, передбачено їх щорічне підвищення на 20%.

Частих переглядів зазнали також ставки акцизного податку на алкогольні напої (крім вин виноградних натуральних). Зокрема, за наслідками їх майже щорічного перегляду впродовж 2011–2017 рр. (за винятком 2013 р.) вони виростили на пиво, а також вина ігристі – у 3,76 раза, на

спирт етиловий неденатурований – у 3,01 раза. Ще на 5% ставки підвищилися в 2021 р.

Проте зростання ставок акцизного податку на тютюнові вироби та алкогольні напої не супроводжувалося відповідним зростанням їх надходжень до зведеного бюджету. Зокрема, після пікового підвищення в 2016 р. знижуються темпи зростання надходжень податку з тютюнових виробів та їх фіскальна ефективність. Остання зменшилася з 1,39% ВВП у 2016 р. до 1,11% в 2019 р., тобто до нижчого рівня, ніж у 2010 р. (1,21% ВВП). У 2020 р. вона підвищилася до 1,30%, проте вже в наступному році впала до 1,16% ВВП. Спадною тенденцією характеризується й динаміка надходжень акцизного податку на алкогольні напої. Їх частка у ВВП впала з 0,54% у 2016 р. до 0,30% у 2021 р. Найвищою у ВВП є частка акцизного податку на пальне, проте й вона з 2018 р. зазнала тенденції до зменшення з 1,65% до 1,31% ВВП в 2021 р. (табл. 8). Зазначені тенденції, найімовірніше, стали наслідком посилення тінізації ринків підакцизних товарів. Так, згідно з інформацією асоціації "Укртютюн", легальний ринок сигарет у 2019 р. впав на 26% порівняно з 2017 р., тоді як обсяги нелегальної торгівлі зросли удвічі. Ще гіршою ситуація стала в 2022 р., коли тіньовий сегмент ринку тютюнових виробів в Україні збільшився до 20%.

Таблиця 8

Частка акцизного податку у ВВП в 2016–2021 рр., %

Показник	2016	2018	2019	2020	2021
Акцизний податок на тютюнові вироби	1,39	1,22	1,11	1,30	1,16
Акцизний податок на алкогольні напої	0,54	0,40	0,37	0,37	0,30
Акцизний податок на пальне	1,56	1,65	1,38	1,49	1,31
Акцизний податок на електроенергію	0,17	0,15	0,12	0,07	0,07
Акцизний податок на транспортні засоби	0,12	0,13	0,30	0,26	0,27
Сума акцизного податку	4,27	3,73	3,45	3,67	3,30

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

Крім підвищення ставок податків-компенсаторів, зменшенню бюджетних втрат, на думку авторів податкової реформи, сприятиме інституційна реформа податкової служби та підвищення відповідальності бізнесу за ухилення від сплати податків, у т.ч. запровадження жорсткого контролю за використанням спрощеної системи оподаткування. Ці заходи, безумовно, є важливими й необхідними, проте за відсутності їх деталізації поки що не можуть бути предметом аналізу.

Висновки

Підсумовуючи, можна зазначити, що ідея радикального зниження ставок податків, що забезпечують левову частку податкових надходжень до зведеного бюджету, пов'язана зі значними ризиками і загрозами, основними серед яких є:

– недосягнення цілей радикальної податкової реформи через не виправдано завищені очікування щодо її наслідків, які зумовлені спрощеними уявленнями про вплив податків на неофіційну економіку, інвестиції та податкові надходження, а також про можливість за допомогою податкових трансформацій вирішити проблеми, які вимагають складних комплексних перетворень;

– гальмування євроінтеграційних процесів в Україні в разі неврахування вимог директив ЄС щодо мінімального рівня ставок ПДВ і податку на прибуток. При цьому пропозиції запровадити низькі ставки лише на декілька років, до вступу України в ЄС, не витримують жодної критики, оскільки перекреслюють навіть мінімальну можливість детінізації економіки: економічні агенти, свідомі тимчасового характеру зниження податкових ставок, не поспішатимуть виходити з тіні;

– посилення фіскальних дисбалансів через неможливість компенсації втрати бюджетних надходжень;

– неможливість фінансування в необхідному обсязі як військових, так і соціальних витрат. Сподівання при цьому на фінансову підтримку міжнародних партнерів, на нашу думку, є безвідповідальними: вони не повинні та й навряд чи захочуть підтримувати наші податкові експерименти за рахунок коштів власних платників податків. Відповідальність за свої ризиковані рішення має нести країна, яка такі рішення приймає; вона не повинна перекладати їх на інших.

Зазначене не означає відмову від зниження податкових ставок в Україні взагалі. Воно свідчить про недоцільність, по-перше, радикального зниження ставок основних бюджетоутворюючих податків, яке до того ж має поєднуватися зі зміною моделі податку на прибуток, що саме по собі несе загрозу бюджетних втрат, і об'єднанням ПДФО з ЄСВ; по-друге, зниження ставок в умовах війни.

Окремі країни – нові члени ЄС, що вдавалися до радикального зниження ставок податків на доходи, не переглядали ставки ПДВ і зберігали високі ставки соціальних внесків. Крім того, жодна країна, що запровадила податок на розподілений прибуток замість класичного податку на прибуток, не знижувала його ставку (Латвія її навіть підвищила з 15 до 20%). Нарешті, жодна країна ЄС не скасувала соціальні внески, турбуючись про дотримання гарантій належного соціального захисту та прав працівників і самозайнятих осіб на пенсію, яка відповідає їхнім внескам і забезпечує адекватний дохід, тобто дохід, який дає право на гідне життя [31].

Щодо зниження ставок податків під час війни, то його неприпустимість, здається, не потребує особливих обґрунтувань, адже різке зменшення державних доходів ставить під загрозу фінансування воєнних видатків. Проте податкова реформа в запропонованому форматі, на нашу думку, не може бути реалізована і після війни, і не лише через фіскальні ризики. Адже її закінчення не зменшить безпекові ризики для України, не усуне необхідності в будь-який момент бути готовими відстоювати свою незалежність зі зброєю в руках. Наша держава потребуватиме великих коштів не лише для відбудови та модернізації економіки, а й для створення потужного оборонно-промислового комплексу, утримання армії, достойної

соціальної підтримки ветеранів війни, інвалідів, вдів та дітей-сиріт. Усе це потребуватиме не лише допомоги держав-партнерів і репарацій, а й значних постійних фінансових ресурсів, джерелом яких можуть бути лише податки. Щодо того, яким може бути формат податкової реформи після війни, то наразі його важко спрогнозувати. Її цілі, завдання і засоби реалізації залежатимуть від того, як довго триватиме війна, якою українська економіка вийде з війни, якими будуть наші демографічні втрати і які нагальні завдання, а також нові виклики і загрози постануть перед нашою країною.

Список використаних джерел

1. Кознова О. Законотворці працюють над новою податковою реформою: що очікувати бізнесу? 27 грудня 2022 р. URL: https://biz.ligazakon.net/news/216313_zakonotvorts-pratsyuyut-nado-novouyu-podatkovoyu-reformoyu-shcho-ochkuvati-bznesu
2. Для забезпечення успіху повоєнного відновлення Україні потрібна податкова реформа – експерти. *Interfax-Україна*. 11 січня 2023 р. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/883723.html>
3. Длігач А. Податкова політика держави у 2022 році була руйнівною. *GMK CENTER*. 28 грудня 2022 р. URL: <https://gmk.center/ua/opinion/podatkova-politika-derzhavi-u-2022-roci-bula-rujnivnoj>
4. Johnson S., Kaufmann D., Zoido-Lobaton P. Regulatory Discretion and the Unofficial Economy. *American Economic Review*. May 1998. URL: <http://web.worldbank.org/archive/website00818/WEB/PDF/UNOFFICI.PDF>
5. Cristea L.A., Vodă A.D., Ciocanea B., Luca M. Is the Tax Burden a Generating Factor of Fiscal Evasion in South-East Europe? *KnE Social Sciences*. 2020. Vol. 4, № 1. P. 153–169. URL: <https://knepublishing.com/index.php/KnE-Social/article/view/5986>
6. Friedman E., Johnson S., Kaufmann D., Zoido-Labton P. Dodging the Grabbing Hand: The Determinants of Unofficial Activity in 69 Countries. *Journal of Public Economics*. 2000. Vol. 76. P. 459–493. [https://doi.org/10.1016/S0047-2727\(99\)00093-6](https://doi.org/10.1016/S0047-2727(99)00093-6)
7. Hetemi A., Konxheli D., Gulhan O., et al. Factors of the Shadow Economy in the Republic of Albania. *EuroEconomica*. 2018. Vol. 37, № 3. URL: <https://www.zbw.eu/econis-archiv/bitstream/11159/2597/1/1046201174.pdf>
8. Schneider F. Size and Development of the Shadow Economy in Germany, Austria and Other OECD-Countries: Some Preliminary Findings. *Revue économique*. 2009. Vol. 60, № 5. P. 1079–1116. <https://doi.org/10.3917/reco.605.1079>
9. Laffer A.B. The Laffer curve: past, present, and future. 2004. URL: <https://www.heritage.org/taxes/report/the-laffer-curve-past-present-and-future>
10. Brill A., Hassett K.A. Revenue-Maximizing Corporate Income Taxes: The Laffer Curve in OECD Countries. *American Enterprise Institute for Public Policy Research, Working paper*. 2007. № 137. URL: https://www.aei.org/wp-content/uploads/2011/10/20070731_Corplaffer7_31_07.pdf
11. Kawano L., Slemrod J. How Do Corporate Tax Bases Change When Corporate Tax Rates Change? With Implications for the Tax Rate Elasticity of Corporate Tax Revenues. 2015, Feb 4. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2559858>

12. Karas M. Tax Rate to maximize the revenue: Laffer curve for the Czech Republic. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*. 2012. Vol. 60, № 4. P. 189–194. <https://doi.org/10.11118/actaun201260040189>
13. Trabandt M., Uhlig H. The Laffer Curve Revisited. *Journal of Monetary Economics*. 2011. Vol. 58. P. 305–327. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2011.07.003>
14. Taxation trends in the European Union: Data for the EU Member States, Iceland and Norway: 2022 edition. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/f85da28f-f5be-11ec-b976-01aa75ed71a1/language-en>
15. Highest employer social security rates. *KPMG*. URL: <https://kpmg.com/sg/en/home/services/tax/tax-tools-and-resources/tax-rates-online/social-security-employer-tax-rates-table.html>
16. Social Security Rate for Employees. *Trading economics. Indicators*. URL: <https://tradingeconomics.com/country-list/social-security-rate-for-employees>
17. Data on Taxation / European Commission. URL: https://taxation-customs.ec.europa.eu/taxation-1/economic-analysis-taxation/data-taxation_en
18. Doing business in Romania 2018. *Moore Global guide*. URL: https://www.moore-global.com/MediaLibsAndFiles/media/MooreStephens/Documents/Doing%20business%20guides/DBI-Romania-2018_final.pdf?ext=.pdf
19. Council Directive (EU) 2022/2523 of 14 December 2022 on ensuring a global minimum level of taxation for multinational enterprise groups and large-scale domestic groups in the Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2523/oj>
20. Вовк Т., Водяніков О., Коноваленко І. Податкові аспекти права СОТ та acquis ЄС. *Орієнтири податкової реформи в Україні*. Харків: Консум. 2004. 960 с.
21. Schneider F., Buehn A. Estimating the Size of the Shadow Economy: Methods, Problems and Open Questions. *IZA Discussion Paper*. 2016. № 9820. URL: <http://ftp.iza.org/dp9820.pdf>; <https://doi.org/10.2139/ssrn.2750303>
22. Schneider F., Enste D. Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences. *Journal of Economic Literature*. 2000. Vol. 38, № 1. P. 77–114. <https://doi.org/10.1257/jel.38.1.77>
23. Navickas M., Juščius V., Navickas V. Determinants of Shadow Economy in Eastern European Countries. *Scientific Annals of Economics and Business*. 2019. Vol. 66, № 1. P. 1–14. <https://doi.org/10.2478/saeb-2019-0002>
24. Igudia E., Ackrill R., Coleman S., Dobson C. Determinants of the informal economy of an emerging economy: a multiple indicator, multiple causes approach. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*. 2016. Vol. 28, № 2/3. <https://doi.org/10.1504/IJESB.2016.076643>
25. Schneider F. Estimating the size of the shadow economies of highly-developed countries: selected new results. *CESifo DICE Report*. 2016. 14(4). P. 44–53. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/167285/1/ifo-dice-report-v14-y2016-i4-p44-53.pdf>
26. Ungureanu M. A., Calugareanu M., Caraus A.-M. Conceptual approaches to tax evasion in Romania. *Romanian Economic and Business Review*. 2016. Vol. 11, № 3. P. 7–14. URL: <https://ideas.repec.org/a/rau/journal/v11y2016i3p7-14.html>
27. Schneider F., Asllani A. Taxation of the Informal Economy in the EU. Manuscript / European Union. 2022. URL:

[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/734007/IPOL_STU\(2022\)734007_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/734007/IPOL_STU(2022)734007_EN.pdf) /

28. Неформально зайняте населення за видами економічної діяльності / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

29. Taxation trends in the European Union: Data for the EU Member States, Iceland and Norway. 2014 edition. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2014. URL: <https://taxation-customs.ec.europa.eu/system/files/2016-09/report.pdf>

30. Taxation trends in the European Union: Data for the EU Member States, Iceland and Norway: 2019 edition. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019. URL: https://taxation-customs.ec.europa.eu/system/files/2019-07/taxation_trends_report_2019.pdf

31. European Pillar of Social Rights. The European Parliament, the European Council and the European Commission. 16 November 2017. URL: https://commission.europa.eu/publications/european-pillar-social-rights-booklet_en

Надійшла до редакції 02.04.2023 р.

Прорецензовано 23.04.2023 р.

Підписано до друку 30.06.2023 р.

Alla Sokolovska³

THE RATES OF BUDGET-FORMING TAXES IN UKRAINE: IS A RADICAL REDUCTION ADVISABLE?

In the context of Russian Federation's full-scale war against Ukraine, the idea of conducting a radical tax reform in our country, which would provide for the establishment of corporate income tax, personal income tax and VAT rates at the same level of 10%, has become widespread, and later transformed into the idea of an "anti-corruption" tax reform. According to the reform's supporters, lowering the rates of the main taxes will ensure the de-shadowing of the economy, destroy the grounds for corruption, and on this basis will lead to an increase in tax revenues, if not in the first year of the reform, then at least in the short term.

Optimistic forecasts regarding the fiscal consequences of a radical reduction in the rates of main taxes in Ukraine are based on simplified ideas about the impact of the size of tax rates on the scale of the shadow economy and tax revenues. The purpose of the article is to refute these ideas by revealing, using the results of theoretical and empirical studies, the ambiguous nature of the relationship

³ **Sokolovska, Alla Mykhajlivna** – Doctor of Sciences (Economics), Professor, Head of Department, Research Financial Institute, State Educational and Scientific Institution "Academy of Financial Management" (46/48, Oles Honchar St., Kyiv, 01054, Ukraine), ORCID: 0000-0002-1022-8215, e-mail: sokolovska_alla@ukr.net

between tax rates and the size of the shadow economy and tax revenues.

A comparative analysis of the rates of VAT, personal income tax, corporative income tax and social security contributions in Ukraine and the EU countries has been carried out, which allows to establish that none of the EU countries has ever introduced low rates for all major taxes and social security contributions, reduced the VAT rate to the level of minimum EU requirements (15%), or refused to finance pension payments through social security contributions, distributing their burden between employers and employees. The author analyzes the impact of tax rates, tax burden and other factors on the level of the shadow economy and establishes why lower tax rates do not guarantee a reduction in the scale of informal activities. The absence of a direct link between the size of tax rates and corruption is substantiated. Based on the analysis of the arithmetic and economic effects of tax rate cuts, the author determines their ambiguous impact on tax revenues. A comparative analysis has been made of the fiscal efficiency of the taxes whose rates are proposed to be reduced and of the compensating taxes, and the impossibility of compensating budget losses by increasing these taxes is substantiated. The author concludes about the high fiscal risks of a radical reduction in the rates of budget-forming taxes in general and the impossibility of such a reduction during the war.

Keywords: tax reform; tax rates; social security contributions; shadow economy; effects of tax rate cuts.

References

1. Koznova, O. (2022, December 27). Lawmakers are working on a new tax reform: what should businesses expect? Retrieved from https://biz.ligazakon.net/news/216313_zakonotvorts-pratsyuyut-nado-novoyu-podatkovoyu-reformoyu-shcho-ochkuvati-bznesu [in Ukrainian].
2. Interfax-UKRAINE (2023, January 11). Experts: Ukraine needs tax reform to ensure success of post-war recovery. Retrieved from <https://interfax.com.ua/news/general/883723.html> [in Ukrainian].
3. Dlihach, A. (2022, December 28). The tax policy of the state in 2022 was devastating. Retrieved from <https://gmk.center/ua/opinion/podatkova-politika-derzhavi-u-2022-roci-bula-rujnivnoj> [in Ukrainian].
4. Johnson, S., Kaufmann, D., Zoido-Lobaton, P. (1998). Regulatory Discretion and the Unofficial Economy. *American Economic Review*. Retrieved from <http://web.worldbank.org/archive/website00818/WEB/PDF/UNOFFICI.PDF>
5. Cristea, L.A., Vodă, A.D., Ciocanea, B., Luca, M. (2020). Is the Tax Burden a Generating Factor of Fiscal Evasion in South-East Europe? *KnE Social Sciences*, 4 (1), 153-169. Retrieved from <https://knepublishing.com/index.php/KnE-Social/article/view/5986>
6. Friedman, E., Johnson, S., Kaufmann, D., Zoido-Labton, P. (2000). Dodging the Grabbing Hand: The Determinants of Unofficial Activity in 69 Countries. *Journal of Public Economics*, 76, 459-493. [https://doi.org/10.1016/S0047-2727\(99\)00093-6](https://doi.org/10.1016/S0047-2727(99)00093-6)

7. Hetemi, A., Konxheli, D., Gulhan, O., et al. (2018). Factors of the Shadow Economy in the Republic of Albania. *EuroEconomica*, 37(3). Retrieved from <https://www.zbw.eu/econis-archiv/bitstream/11159/2597/1/1046201174.pdf>
8. Schneider, F. (2009). Size and Development of the Shadow Economy in Germany, Austria and Other OECD-Countries: Some Preliminary Findings. *Revue économique*, 60 (5),1079-1116. <https://doi.org/10.3917/reco.605.1079>
9. Laffer, A. (2004). The Laffer curve: past, present, and future. Retrieved from <https://www.heritage.org/taxes/report/the-laffer-curve-past-present-and-future>
10. Brill, A., Hassett, K.A. (2007). Revenue-Maximizing Corporate Income Taxes: The Laffer Curve in OECD Countries. *American Enterprise Institute for Public Policy Research Working paper*, 137. Retrieved from https://www.aei.org/wp-content/uploads/2011/10/20070731_Corplaffer7_31_07.pdf
11. Kawano, L., Slemrod, J. (2015). How Do Corporate Tax Bases Change When Corporate Tax Rates Change? With Implications for the Tax Rate Elasticity of Corporate Tax Revenues. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2559858
12. Karas, M. (2012). Tax Rate to maximize the revenue: Laffer curve for the Czech Republic. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 60(4), 189-194. <https://doi.org/10.11118/actaun201260040189>
13. Trabandt, M., Uhlig, H. (2011). The Laffer Curve Revisited. *Journal of Monetary Economics*, 58, 305-327. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2011.07.003>
14. European Commission (2022). Taxation trends in the European Union: Data for the EU Member States, Iceland and Norway (2022 ed.). Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved from <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/f85da28f-f5be-11ec-b976-01aa75ed71a1/language-en>
15. KPMG (n.d.). Highest employer social security rates. Retrieved from <https://kpmg.com/sg/en/home/services/tax/tax-tools-and-resources/tax-rates-online/social-security-employer-tax-rates-table.html>
16. Trading economics (n.d.). Social Security Rate for Employees. Indicators. Retrieved from <https://tradingeconomics.com/country-list/social-security-rate-for-employees>
17. European Commission (n.d.). Data on Taxation. Retrieved from: https://taxation-customs.ec.europa.eu/taxation-1/economic-analysis-taxation/data-taxation_en
18. Moore Global (2018). Doing business in Romania 2018. Moore Global guide. Retrieved from https://www.moore-global.com/MediaLibsAndFiles/media/MooreStephens/Documents/Doing%20business%20guides/DBI-Romania-2018_final.pdf?ext=.pdf
19. EUR-Lex (2022). Council Directive (EU) 2022/2523 of 14 December 2022 on ensuring a global minimum level of taxation for multinational enterprise groups and large-scale domestic groups in the Union. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2523/oj>
20. Vovk, T., Vodiannikov, O., Konovalenko, I. (2005). Tax aspects of WTO law and EU acquis. Guidelines for tax reform in Ukraine. Kharkiv: Konsum [in Ukrainian].
21. Schneider, F., Buehn, A. (2016). Estimating the Size of the Shadow Economy: Methods, Problems and Open Questions. *IZA Discussion Paper*, 9820. Retrieved from <http://ftp.iza.org/dp9820.pdf>; <https://doi.org/10.2139/ssrn.2750303>

22. Schneider, F., Enste, D. (2000). Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences. *Journal of Economic Literature*, 38(1), 77-114. <https://doi.org/doi:10.1257/jel.38.1.77>
23. Navickas, M., Juščius, V., Navickas, V. (2019). Determinants of Shadow Economy in Eastern European Countries. *Scientific Annals of Economics and Business*, 66(1), 1–14. Retrieved from <http://saeb.feaa.uaic.ro/index.php/saeb/article/view/402>; <https://doi.org/10.2478/saeb-2019-0002>
24. Igudia, E., Ackrill, R., Coleman, S., Dobson, C. (2016). Determinants of the informal economy of an emerging economy: a multiple indicator, multiple causes approach. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 28(2/3). <https://doi.org/10.1504/IJESB.2016.076643>
25. Schneider, F. (2016). Estimating the size of the shadow economies of highly-developed countries: selected new results. *CESifo DICE Report*, 14(4), 44-53. Retrieved from <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/167285/1/ifo-dice-report-v14-y2016-i4-p44-53.pdf>
26. Ungureanu, M.A., Calugareanu, M., Caraus, A.-M. (2016). Conceptual approaches to tax evasion in Romania. *Romanian Economic and Business Review*, 11(3), 7-14. Retrieved from <https://ideas.repec.org/a/rau/journal/v11y2016i3p7-14.html>
27. Schneider, F., Asllani, A. (2022). Taxation of the Informal Economy in the EU. Manuscript. European Union. Retrieved from [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/734007/IPOL_STU\(2022\)734007_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/734007/IPOL_STU(2022)734007_EN.pdf)
28. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (n.d.). Informally employed population by types of economic activity. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
29. European Commission (2014). Taxation trends in the European Union: Data for the EU Member States, Iceland and Norway (2014 ed.). Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved from <https://taxation-customs.ec.europa.eu/system/files/2016-09/report.pdf>
30. European Commission (2019). Taxation trends in the European Union: Data for the EU Member States, Iceland and Norway (2019 ed.). Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved from https://taxation-customs.ec.europa.eu/system/files/2019-07/taxation_trends_report_2019.pdf
31. European Commission (2017, November 16). European Pillar of Social Rights. Retrieved from https://commission.europa.eu/publications/european-pillar-social-rights-booklet_en